

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Էթնիկ մշակույթի ավանդույթների ուսումնասիրությունը ժամանակակից ազգագրական գիտության հիմնախնդիրներից է: Այդ մշակույթի բաղկացուցիչներից է ժողովրդական արվեստի զարդանախշը:

Ձևավորվելով անհիշելի ժամանակներում և անցնելով զարգացման երկարատև ուղի, զարդանախշը, վերափոխումներով հանդերձ, հասել է մեզ պահպանելով ազգային նկարագիրը և հաստատումն տեղ գրավել ժողովրդական մշակույթի գանձարանում:

Ժողովրդական զարդանախշը, ներառելով կիրառական արվեստի ամենատարբեր բնագավառներ, բազմակողմանի ուսումնառության առարկա է հանդիսացել ինչպես արվեստաբանի, այնպես էլ ազգագրագետի, հնագետի, բանագետի ու լեզվաբանի համար, սակայն, յուրաքանչյուր առանձին դեպքում տարբեր են եղել ինչպես մոտեցումները, այնպես էլ ուսումնասիրության բուն նպատակն ու խնդիրները:

Ժողովրդական տաքագի զարդարվեստի՝ որպես էթնիկ մշակույթի բնութագրական տարրերից մեկի ուսումնասիրությունն ազգագրորեն առավել լայն հնարավորություն է ընձեռում հետևելու վերջինիս ձևավորման ու զարգացման գործընթացին, դիտարկելու վերջինիս փոխառնչություններն ու փոխազդեցությունները հարևան ժողովուրդների նույնատիպ համակարգերի հետ, բացահայտելու զարդանախշի գոյատևման, կենցաղավառման առանձնահատկությունները լուսաբանելու վաղեմի իմաստն ու նշանակությունը տարածա-ժամանակային կտրվածքով, որոշակի սոցիո-մշակութային և էթնիկ միջավայրում:

Մենագրությունը նպատակ ունի ուսումնասիրել ազգային տարազի զարդաձևերն ազգագրական տեսանկյունով, դիտարկելով վեր-

ջիններս որպես պատմական սկզբնաղբյուր և յուրահատուկ նշանային համակարգ՝ օժտված սեռաւորաբային, սոցիալական ցուցիչ և էթնոտարբերակիչ հատկանիշներով: Աշխատանքի համար նյութական ատաղծ են ծառայել 1. թանգարանային ցուցանմուշներն ու պահոցների հավաքածուները (ՀՊՊԹ, ՀԱՊԹ, ԵՊԹ, Էջմիածնի մայր տաճարի, Կումայրիի, Գորիսի, Ախալցխայի երկրագիտական թանգարանների, Ս.Պետրոբուրգի ազգագրության թանգարանի), 2. Աատենադարանի ձեռագրերի գործվածքային կազմաստառները, 3. միջնադարյան մանրանկարչությունը, 4. ուրարտական որմնանկարները, 5. Հնագիտական պեղածո նմուշները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում ընդլայնելու ուսումնասիրության ժամանակային սահմանները և ավելի վաղ շրջանի վերաբերյալ պատկերացում կազմելու: Իբրև սկզբնաղբյուր են ծառայել նաև տարբեր տարիներին գիտարշավների ընթացքում հեռհեռախոսի դաշտային գրառումները, որոնք, ըստ ամենայնի, ամբողջացնում են նյութերը և, որ հույժ կարևոր է, նպաստում են զարդանախշերի իմաստի ժողովրդական մեկնաբանությանը, վերջիններիս տեղական տարբերակների ու անվանումների հետազոտմանը, ինչպես և գումային ընտրության պատճառաբանվածության բացահայտմանը:

Դեռևս 19-րդ դարի կեսերից սկսած, ռուսական արվեստի ու ճարտարապետության հետազոտողները նշում էին ու հասկանում ժողովրդական արվեստի ինքնատիպությունը և կոչ էին անում ուսումնասիրել այն: Զարդանախշերի գիտական մեկնաբանության իմաստով առաջին լուրջ աշխատությունն արվեստի խոշոր տեսաբան Վ.Ստասովի գրչին է պատկանում: Նա առաջինն է բացահայտել զարդանախշերի կապը նախաքրիստոնեական հա-

վատալիքների հետ՝ գտնելով, որ ռուսական զարդանախշը ասիականի ուշ շրջանի արծազանքն է:¹ Իր ծավալուն աշխատության մեջ նա անդրադարձել է և հայկական զարդարվեստին՝ առանձին ուսումնասիրության առարկա դարձնելով հայ ձեռագրային արվեստը: Այս բնագավառում ծառայություն ունի և արվեստարան Լ.Դուրնովը, որն ուսումնասիրել է դաջած զարդանախշերը՝ ձեռագրերի զործվածքային կազմաստառների հիմամբ:² Հայ ձեռագրային զարդարվեստին նվիրված ուսումնասիրություն ունի և Ա.Սվիրինը:

20-րդ դարի սկզբին զարդանախշերի ուսումնասիրության պատմության մեջ նոր փուլ է սկզբնավորվում: Լույս է տեսնում Վ.Գորոդցովի հոդվածը զարդանախշային բարդ հորինվածքների իմաստային մեկնարանության մասին:³ Հաջորդը Ե.Կլետնևայի աշխատանքն է, որը հետևում է Վ.Ստասովի առաջ քաշած հարցադրումներին:⁴

Հայ իրականության մեջ Գ.Հովսեփյանն առաջինն էր, որ նկատեց ու գնահատեց ժողովրդական արվեստը՝ անվանելով այն «մանրարվեստ»: Նա գտնում էր, որ ժողովրդական կիրառական արվեստն առանձին հոգածության ու լուրջ ուսումնասիրության կարիք ունի:⁵ Գ.Հովսեփյանի ծառայությունն այն է, որ նա հերքեց դարասկզբին Ն.Կոնդակովի և այլոց առաջ քաշած այն դրույթը, ըստ որի հայկական զարդանախշային արվեստը րյուզանդականի մի ճյուղն է: Ընդունելով հանդերձ

րյուզանդական արվեստի ազդեցությունը հայկականի վրա, Գ.Հովսեփյանը միաժամանակ ընդգծում է բուն տեղականի վառ արտահայտչականությունը և ինքնատիպությունը, նշում հայկական զարդարվեստի ուրույն տեղն աշխարհի ժողովուրդների մշակույթի գանձարանում: Իր հրապարակումներով գիտական շրջանառության մեջ դնելով մինչ այդ անուշադրության մատնված հյուսկեն և ասեղնագործ, ինչպես նաև դաջած գործվածքեղենի նմուշները, նա կարևորում է ժողովրդական արվեստի այս ճյուղը, դիտելով այն որպես ժողովրդական մտածողության և պատկերացումների յուրօրինակ արտահայտություն:

Հաջորդը Վ.Հացունու աշխատությունն է,⁶ որը հնարավորություն է ընձեռում պատկերացում կազմելու անցյալ ժամանակաշրջանի հոգևոր և աշխարհիկ դասի տարազի զարդանախշման մասին, ինչի վերաբերյալ իրենք են նյութը փաստորեն բացակայում է: Աղբյուրագիտական առումով կարևոր նշանակություն ունի Ա.Պատրիկի «Հայկական տարազ» ալբոմ-ուսումնասիրությունը, որը հարուստ նյութ է պարունակում (կից քարտեզով, որը չնայած որոշ թերություններին, առայժմ միակն է, ինչով էլ պայմանավորված է վերջինիս գիտական արժեքը) ինչպես հոգևոր դասի և աշխարհիկ ազատանու, այնպես էլ ժողովրդական տարազի վերաբերյալ: Տարազային զարդանախշերին, մասնավորապես կանանց մետաղական գոտիների զորտաձև ճարմանդի իմաստի ու նշանակության վերլուծությանն է անդրադարձել ազգագրագետ Վ.Բդոյանը:⁷ Ձարդանախշային առանձին տարրեր քննության առարկա են դառնում արվեստագետ Ս.Դավթյանի աշխատություններում՝ մի դեպքում՝ ժանյակի ասեղնազործության, մյուս դեպքում՝ կարպետի ու ձեռագրերի զործվածքային կազմաստառների ուսումնասիրության

¹ В.Стасов, Русский народный орнамент, СПб., 1912, с. 247.

² Л.Дурново, Очерки изобразительного искусства средневековой Армении, М., 1979. Տես նաև՝ А.Н. Свирин, Миниатюра древней Армении, М.-Л., 1939. В.А.Городец, Дако-сарматские религиозные элементы в русском народном творчестве, ТТИМ, вып. I, М., 1926, с. 34-51.

⁴ Клетнева Е.Н., Символика народных украс, Смоленск, 1924.

⁵ Գ.Հովսեփյան, Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության, գ. Բ, Երևան, 1987, էջ 364:

⁶ Այս նույն միտումն է դիտվում Գ.Փազարյանի և Ն.Լորենցի ուսումնասիրություններում, որոնք նույնպես չեն առանձնացնում հայկական զարդանախշը (տես՝ Г.Г.Гагарин, Собрание византийских, грузинских и древнерусских орнаментов и памятников архитектуры. СПб., 1887. Н.Ф.Лоренц, Орнамент всех времен и стилей, СПб., 1899.

⁶ Վ.Հացունի, Պատմություն հին հայ տարազին, Վենետիկ, 1923:

⁷ Տես Բդոյան Վ., Հողաբերքի և տղաբերքի պաշտամունքը հայոց մեջ (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 1947 (ՀԱՁ): Նույնի՝ Երկրագործական պաշտամունքի մի քանի հետքեր հայերի մեջ, ԱԴՊՊԹ, Երևան, 1950, հ. 3, էջ 7-71:

առիթով:⁸ Հ.Քյուրդյանը, Վ.Թեմուրճյանը, արվեստարան Մ.Ղազարյանը հայկական գորգին ու գորգագործությանը նվիրված իրենց աշխատություններում անդրադառնում են զարդանախշերի զուգային ոճական առանձնահատկությանն ու իմաստին:⁹ Հիշատակելի են նաև երկար տարիներ տարազի ուսումնասիրությամբ զբաղվող ազգագրագետ Ն.Ավագյանի հոդվածներն ու մենագրությունը (Հայկական ժողովրդական աստված 19-20-րդ դդ.):

Ջարդանախշի ուսումնասիրության բնագավառում միակ ամփոփն ու ամբողջականը՝ նյութի լայն ընդգրկմամբ ու հետազոտության խորությամբ, եղել ու մնում է Ա.Մնացականյանի «*Հայկական զարդարվեստ*» աշխատությունը, որտեղ զարդանախշն առաջին անգամ դիտվում է իբրև ուսումնասիրության ուրույն առարկա: Որքան էլ ծավալուն ու ամբողջական, այնուամենայնիվ, այս աշխատությունն անգամ չէր կարող ներառել ողջ զարդանախշային նյութը: Հեղինակն ինքն էլ նկատում է դա, նշելով, որ զարդարվեստի առանձին բնագավառներ, ինչպես, օրինակ՝ տարազային զարդանախշերը կարոտ են հատուկ ուշադրության:¹⁰

Ջարդանախշերին իրենց աշխատություն-

ներում տարբեր չափով անդրադարձել են հնագետները՝ Հ.Սարախիրոսյանը, Հ.Մնացականյանը, Ս.Եսայանը, Է.Խանգադյանը, Կ.Քուչմարյովան, որոնց հրապարակումները ծառայել են թե՛ իբրև սկզբնաղբյուր, թե՛ իբրև տեսական հիմք:

Ջարդանախշի ուսումնասիրության համար առաջ են քաշվել իրարամերժ տարրեր մեթոդներ. էվիլյուցիոն (Հ.Ստոլպե, Կ.Ֆոն-Շտեյնեն, Լ.Շտեյնբերգ), մոմինատիվիզմի, հոգեբանական վերլուծության (Ա.Պոպով), վիճակագրական (Գ.Գրոմով, Վ.Պյուշչև), համաչափության օրենքների պահպանման (Ա.Շուբնիկովա), փուլային ուսումնասիրություն (Ն.Տոլստոյ), պատմահամեմատական (Ս.Իվանով):

Առյուծ աշխատանքում առաջնորդվել ենք պատմահամեմատական մեթոդով, որն ընկած է ինչպես ընդհանուր ազգաբանության, այնպես էլ հայ ազգագրության տեսական խնդիրներին նվիրված աշխատությունների հիմքում: Տեսական ուղեցույց են ծառայել նաև Պ.Բոգատիրյովի, Ս.Բայբուրինի, Ի.Իվանովի, Վ.Տոպորովի և այլոց աշխատանքները, որոնցում մշակութային երևույթները քննարկվում են որպես որոշակի մշանային համակարգ:

⁸ Տես *Մ.Ղազարյան*, Հայկական ժամանակ. Երևան, 1960, նույնի՝ Հայկական ասեղնագործություն, Երևան, 1972, նույնի՝ Հայկական կարպետ, Երևան, 1975:

⁹ Տես *Հ.Քյուրդյան*, Գորգը հայոց մեջ, Վենետիկ, 1947: Նույնի՝ «Վիշապը հայկական գորգերու մեջ», Բազմավեպ, 1931, № 3, էջ 6-10: Տես նաև՝ Վ.Թեմուրճյան, Գորգագործությունը Հայաստանում, Երևան, 1955, *Մ.Ղազարյան*, Հայկական գորգ, Մյունխեն, 1987:

¹⁰ *Ա.Մնացականյան*, Հայկական զարդարվեստ, Երևան, 1955, էջ 497: